

DOI 10.31392/ONP-npu-1.2021.13
UDC 373.2.062 – 044.332 (043.5)

CRITICAL THINKING OF CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE: HISTORY, ESSENCE, MEANS OF DEVELOPMENT

Hanna Tsvietkova

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Pedagogy
and Psychology of Pre-school Education,
National Pedagogical
Dragomanov University,
Pirogov str. 9, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-1556-4856>
e-mail: tsvetkova1271@gmail.com

Yelyzaveta Melnychuk

Graduate Student of National Pedagogical
Dragomanov University,
Pirogov str. 9, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-8224-3257>
e-mail: dimelnichuk@ukr.net

Abstract. *The article is devoted to the problem of developing critical thinking of senior preschool children. Critical thinking is analyzed as a scientific and philosophical problem; the evolution of views on critical thinking is characterized; emphasis is placed on foreign research and it is determined that thinking critically means the ability to consciously evaluate, reason, think, i.e. to show a person's mental, emotional, cognitive activity which should be aimed at solving a specific problem. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature, it is concluded that the development of critical thinking of senior preschool children is a dynamic process characterized by the ability to perform basic critical operations in relation to information or problem situation, manifested in the ability to analyze, evaluate, make decisions. It is clarified that the successful development of critical thinking in senior preschool children in the educational process is provided by a set of pedagogical conditions: activation of cognitive activity of preschoolers, aimed at obtaining information necessary to assess and justify their position on the issue; formation of the need for cognitive activity; creating opportunities for gaining experience in the manifestation of critical thinking through experimentation. An original, effective tool for effective development of critical thinking in senior preschool children – eidetics which aims to develop all mental processes and activates, all possible resources of human memory for the use of acquired knowledge in life and promotes the harmonious development of both hemispheres of the brain. The following main educational and upbringing tasks are solved which is solved by eidotechnics: expands the creative possibilities of the child due to the harmonious work of the left (logic) and right (creativity, figurative thinking) hemispheres of the brain; forms children's ability to learn effectively and independently; increases the child's self-esteem due to the effectiveness of learning, creating psychological comfort; organizes attention and helps to form skills for the conscious imagination.*

Eidetic methods and techniques that promote the development of critical thinking in senior preschool children are identified.

Key words: *eidetics, critical thinking, children of senior preschool age, eidotechnics, development of critical thinking of children of senior preschool age, eidetic methods and techniques.*

DOI 10.31392/ONP-npu-1.2021.13
УДК 373.2.062 – 044.332 (043.5)

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ІСТОРІЯ, СУТНІСТЬ, ЗАСОБИ РОЗВИТКУ

Цветкова Г. Г.

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри
педагогіки і психології дошкільної освіти,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1556-4856>
e-mail: tsvetkova1271@gmail.com

Мельничук Є. О.

магістрантка спеціальності 012
Дошкільна освіта
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-8224-3257>
e-mail: dimelnichuk@ukr.net

Анотація. Статтю присвячено проблемі розвитку критичного мислення дітей старшого дошкільного віку. Критичність мислення проаналізовано як науково-філософську проблему; схарактеризовано еволюцію поглядів на критичне мислення; зроблено акцент на зарубіжних дослідженнях та визначено, що критично мислити означає здатність усвідомлено оцінювати, міркувати, мислити, тобто проявляти людиною психічну, емоційну, пізнавальну активність, що має бути націлена на вирішення конкретної проблеми. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури зроблено висновок, що розвиток критичного мислення дітей старшого дошкільного віку – це динамічний процес, який характеризується вмінням виконувати елементарні критичні операції по відношенню до отриманої інформації чи проблемної ситуації, що виявляється у спроможності аналізувати, оцінювати, приймати рішення. З'ясовано, що успішний розвиток критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку в освітньому процесі забезпечується комплексом педагогічних умов: активізація пізнавальної діяльності дошкільнят, спрямованої на отримання інформації, необхідної для оцінювання та аргументації своєї позиції з обговорюваного питання; формування потреби в пізнавальній діяльності; створення можливостей для набуття досвіду прояву критичного мислення через експериментування. Схарактеризовано оригінальний, дієвий засіб, що дозволяє ефективно розвивати критичне мислення дітей старшого дошкільного віку – ейдетику, яка спрямована на розвиток всіх психічних процесів та активізує всі можливі ресурси людської пам'яті заради використання набутих знань у житті та сприяє гармонійному розвитку обох півкуль головного мозку. Визначено такі основні навчальні та виховні завдання, що вирішує ейдотехніка: розширює творчі можливості дитини завдяки гармонійній роботі лівої (логіка) і правої (творчість, образне мислення) півкуль головного мозку; формує вміння дітей ефективно і самостійно вчитися; підвищує самооцінку дитини завдяки результативності у навчанні, створюючи психологічний комфорт; організовує увагу та допомагає сформуванню навички до усвідомленої уваги.

Визначено ейдетичні методи та прийоми, які сприяють розвитку критичного мислення дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: ейдетика, критичне мислення, діти старшого дошкільного віку, ейдотехніка, розвиток критичного мислення дітей старшого дошкільного віку, ейдетичні методи та прийоми.

Вступ та сучасний стан проблеми дослідження. Запорукою успішного становлення та розвитку особистості в майбутньому є вміння мислити нешаблонно, володіти творчою мобільністю. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки зазначено, що пріоритетом для держави є «виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави» [1, с. 2].

На жаль, потреба у вихованні критично мислячої особистості не знаходить повного вияву в освітньому процесі закладу дошкільної освіти. У більшості випадків педагоги використовують методи, що спрямовані на репродуктивне відтворення матеріалу. Це обумовлює необхідність включення здатності критично мислити в перелік основних напрямків освіти, зокрема дошкільної.

Розвивати критичне мислення варто починати з 5–6-ти років, тобто періоду старшого дошкільного віку, адже в цьому віці діти за своєю природою досить допитливі, надзвичайно активно пізнають світ, здатні вирішувати складні завдання і навіть пропонувати оригінальні ідеї для їх вирішення. Проте, які б не були суспільні завдання й виклики, педагоги мають пам'ятати, що навчання потрібно поєднувати з грою – провідним видом діяльності дитини. Таким чином, у навчанні критичному мисленню актуальним є використання методів і прийомів ейдетики.

Критичне мислення як вид розумової діяльності особистості виступає як психологічна, педагогічна, філософська проблема і викликає інтерес у багатьох науковців.

Обґрунтуванням теоретичних засад та практичних аспектів критичного мислення займалися такі видатні зарубіжні вчені вчені, як А. Брушлинський, А. Валіцька, І. Каплунович, А. Коржуєв, Л. Ланда, М. Ліпман, Г. Мелхорн, Р. Пенроуз, Е. Стоунс, О. Тихомиров, Д. Халперн та ін. На важливість проблеми розвитку критичного мислення вказує і вітчизняний досвід, висвітлений у працях таких вчених, як Н. Вукіна, О. Пометун, І. Сущенко, С. Терно, О. Тягло, М. Ярмаченко та ін.

Особливості використання методів ейдетики в освітньому процесі досліджували такі вчені, як: А. Василько, М. Гайдаєнко, Ю. Данилевич, М. Коврига, О. Кузнецова, А. Нікітіна, О. Пащенко, К. Приходченко, С. Рикова та інші.

Проте ґрунтовних досліджень щодо особливостей формування критичного мислення та умов його формування засобом ейдетика у закладі дошкільної освіти немає.

Мета і завдання дослідження полягає у характеристиці еволюції поглядів на критичне мислення; розкритті сутності поняття «критичне мислення»; уточненні дефініції «розвиток критичного мислення дітей старшого дошкільного віку»; виокремленні комплексу педагогічних умов, від яких залежить успішний розвиток критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, визначенні ейдетичних методів та прийомів, які сприяють розвитку критичного мислення дітей старшого дошкільного віку.

Методи дослідження: аналіз і синтез – із метою виявлення сутності досліджуваного феномену; метод термінологічного аналізу, пов'язаний із визначенням категоріального статусу критичного мислення в системі психолого-педагогічних дефініцій; абстрагування, ідеалізації, формалізації та узагальнення – для систематизації й формулювання висновків, визначення напрямів подальшого дослідження проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи дане питання варто з'ясувати що таке критичне мислення. У загальній психології під критичним мисленням розуміється оцінна діяльність суб'єкта пізнання, яка спрямована на засвоєння знань і проявляється в рефлексії та сприйнятті цих знань, що характеризується контрольованістю, самостійністю, обґрунтованістю, логічністю і цілеспрямованістю.

Дослідники по різному трактують це поняття. Зокрема, С. Терно стверджує, що «критичне мислення – це здатність використовувати певні прийоми обробки інформації, що дозволяють отримати бажаний результат. До основних рис критичного мислення слід віднести такі уміння: робити логічні умовисновки; приймати обґрунтовані рішення; давати оцінку позитивних та негативних рис як отриманої інформації, так і самого розумового процесу; спрямувати зусилля на результат» [2, с. 5].

А. Федчиняк так визначає педагогічне завдання для опанування критичним мисленням: «Навчити мислити критично – означає правильно поставити запитання, спрямувати увагу в правильному напрямку, навчити самостійно робити висновки та знаходити альтернативне рішення» [3, с. 32].

Як вид розумової діяльності критичне мислення досліджували Дж. Браус та Д. Вуд. Вони визначили цей тип мислення як рефлексивне, яке дозволяє об'єктивно міркувати, логічно діяти, дає можливість подивитися на речі з різних точок зору і відмовитися від власних упереджень, прийти до нових можливостей вирішення проблем.

Критичність мислення постає як науково-філософська проблема ще в епоху Просвітництва, як засіб впровадження ідей формування вільної і відповідальної особистості за долю суспільства. Зокрема, Дж. Локк, Д. Юм, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант розглядали можливість розвитку й становлення вільного, гармонійного та творчого громадянина крізь призму критицизму. Роботи видатних філософів свідчать про те, що критичність – це не тільки невід'ємний елемент розумової діяльності людини, це необхідний інструмент у формуванні нового знання [4, с. 34].

Початок вивчення проблеми критичного мислення відображений в роботах Дж. Дьюї, який визначає його як активний, наполегливий і ретельний розгляд будь-якої думки з точки зору її обґрунтувань та подальших висновків, на які вона спрямована. Виступаючи першозасновником поняття критичного мислення, він наголошував на його виникненні саме тоді, коли з'являється проблема, яку треба вирішувати. Дж. Дьюї називав критичне мислення рефлексивним. Дослідник вважав його основними складовими стан сумніву, дослідження або пошук вирішення проблеми [5, с. 186].

З появою інших досліджень як у зарубіжній, так і вітчизняній науці, присвячених визначенню поняття критичного мислення, його значення значно розширилось. Вчені продовжують додавати окремих характеристик критичному мисленню, які взаємодоповнюють та приводять до глибшого розуміння цього явища. Критичне мислення вважають спрямованим та зваженим (Д. Халперн); позитивною та продуктивною діяльністю (С. Брукфілд); скептичним ставленням до загальноприйнятого, а також контрольованим, цілеспрямованим та осмисленим (Р. Пауль, Л. Елдер); самостійним (Д. Клустер); обґрунтованим (Е. Гласер); інтелектуально дисциплінованим (М. Скривен, Р. Пауль); раціональним і рефлексивним (Американська Національна Рада з навчання критичному мисленню); оцінюваль-

ним, відкритим, цілеспрямованим, саморегульованим судженням, пізнавальним процесом людини (П. Фачіоне); пошуком відповідей (В. Руджиеро); професійною інтерпретацією та оцінкою спостережень, інформації та обґрунтування (М. Скрівен); типом мислення, який допомагає людині організувати, аналізувати, оцінювати дану інформацію (Р. Джонсон); таким, що не існує у загальному вигляді, є соціально та історично обумовленим (Р. Думейн); аналітичним і розумним розглядом різноманітних підходів (В. Болотов); аргументованим і логічним, що базується на особистому досвіді та перевірених фактах (Т. Воропай, І. Загашев, С. Заир-Бек, О. Тягло) [6, с. 133].

Більшість дослідників вказують на те, що складовими критичного мислення є: логічне, проблемне, творче мислення (Р. Пауль, Н. Плотнікова); емоційність, творча уява, ціннісні установки (Д. Халперн); мотиваційний, пізнавальний, діяльнісний та рефлексивний компоненти (Н. Туласинова).

Д. Халперн вважає, що людині, що критично мислить, властиві здатність до планування, гнучкість мислення, наполегливість, готовність виправляти помилки, осмислення власного мисленнєвого процесу, здатність до компромісу [7, с. 512].

Еволюцію поглядів на критичне мислення, його роль у світовій освіті кінця ХХ – початку ХХІ століття відображено в працях Е. Боно, М. Брауна, М. Вайнштейна, С. Кілі, М. Ліпмана, Р. Пауля, О. Петрова, В. Ружийро, Ч. Темпла та ін. Зокрема, над цим питанням працюють Дж. Гілфорд, К. Мередит, Д. Стил, С. Уолтер, В. Оконь та інші. У науковій думці на проблему формування критичного мислення мали великий вплив положення Л. Виготського про зону найближчого розвитку, який зазначав, що навчання будується не тільки на завершених фазах розвитку, але передусім на тих психічних функціях, які ще не дозріли і рухаються уперед їх формування; ідеї розвивального навчання Д. Ельконіна і В. Давидова, практики розвитку критичного мислення (Т. Ноель-Цигульська, Л. Калінніков, Д. Клустер, Е. Бінкер, Е. Мартін, К. Адамсон та ін.). Розвиток критичного мислення, за С. Векслером, передбачає такі етапи: формування мотивів розвитку означеної якості; оволодіння системою спеціальних логічних операцій; навчання використовувати знання цих операцій у діяльності; коригування діяльності [8, с. 60]. Науковці досліджували критичне мислення в різних аспектах: роль критичності в самостійній творчій діяльності розкривають В. Біблер, Л. Григорович, П. Кравчук, В. Разумовський, Л. Ростовецька, В. Шубинський та ін.; у виборі підходів до розв'язання проблем – А. Байрамов, Д. Джумалієва, Б. Зейгарник, С. Король, Г. Липкіна, Є. Полат, Л. Рибак, С. Рубінштейн, Ю. Самарін, О. Тягло, М. Чошанов та ін.; у розв'язанні проблем соціалізації особистості, самоутвердження молодого спеціаліста, успішної адаптації в професійній діяльності – М. Боришевський, В. Конєва, В. Константинов, Є. Полат, О. Тягло, Д. Халперн та ін. Серед українських педагогів Т. Воропай, К. Костюченко, О. Тягло, Л. Терлецька та ін. розвивають ідеї щодо формування критичного мислення в студентів.

Українські науковці Л. Велитченко, Г. Липкіна, С. Максименко, Л. Рибак, Н. Чернега та ін. вивчають шляхи формування в учнів критичності мислення й ознаки такого мислення як психологічного утворення. У працях О. Пометун подано характеристику розвитку критичного мислення як однієї із сучасних технологій навчання, що тісно пов'язана з інтерактивним навчанням. Дослідник С. Терно, визначаючи критичне мислення як різновид наукового мислення, пропонує шляхи

його формування в старшокласників на уроках історії за допомогою спеціальної системи пізнавальних задач і завдань. Деякі елементи теорії та практики розвитку критичного мислення в учнів основної школи знаходимо в працях фахівців з методики навчання історії учнів загальноосвітніх навчальних закладів (К. Баханов, Н. Гупан, О. Турянська, О. Удод, Г. Фрейман та ін.) [9, с. 70]. Незважаючи на різноманітні трактування поняття «критичне мислення», загальний зміст їх зводиться до такого: критично мислити – значить усвідомлено оцінювати, міркувати, мислити, тобто проявляти людиною психічну, емоційну, пізнавальну активність, що повинна бути спрямована на вирішення конкретної проблеми.

В Україні інтерес до розвитку критичного мислення як освітньої інновації з'явився наприкінці ХХ століття. Так, у 1996 році український учений О. Тягло акцентував увагу на важливості і значущості розвитку критичного мислення в умовах інформаційного суспільства.

Друга половина ХХ століття характеризується дослідженнями, теоретичними та практичними розробками, в яких вказує на широкі можливості розвитку дитячого мислення. Серед українських учених вивченню цього питання приділяють значну увагу І. Бондарчук, Т. Воропай, О. Пошетун, С. Терно, О. Тягло, Л. Терлецька та інші.

На сучасному етапі розвитку суспільства критичне мислення має широке визнання в галузях психології, соціології та педагогіки. Залежно від мети дослідження та практичної необхідності воно набуває відповідних характеристик та уточнень. Багато фахівців відзначають, що мислення може бути критичним тільки тоді, коли воно носить індивідуальний характер. Людина повинна думати самостійно і вирішувати навіть найскладніші питання [10, с. 219].

Незважаючи на різноманітні трактування поняття «критичне мислення», загальний зміст їх зводиться до такого: критично мислити означає здатність усвідомлено оцінювати, міркувати, мислити, тобто проявляти людиною психічну, емоційну, пізнавальну активність, що має бути націлена на вирішення конкретної проблеми.

Аналіз зарубіжних досліджень показав, що не існує єдиного визначення критичного мислення. Різні вчені мають власний погляд на зміст даного поняття. Узагальнюючи наведені вище визначення та міркування, можна зробити висновки, що критичне мислення здебільшого буде спиратися на такі вміння: оцінювати події (твердження, вчинки, факти тощо); робити свідомий вибір; аргументувати; формулювати доречні запитання; розрізняти факти від думок; знаходити нові рішення; визначати критерії для аналізу.

Можна дійти до висновку, що розвиток критичного мислення дітей старшого дошкільного віку – це динамічний процес, який характеризується вмінням виконувати елементарні критичні операції по відношенню до отриманої інформації чи проблемної ситуації, що виявляється у спроможності аналізувати, оцінювати, приймати рішення.

Успішний розвиток критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку в освітньому процесі забезпечується комплексом педагогічних умов, серед яких:

- активізація пізнавальної діяльності дошкільнят, спрямованої на отримання інформації, необхідної для оцінювання та аргументації своєї позиції з обговорюваного питання;
- розвиток потреби в пізнавальній діяльності;

- створення можливостей для набуття досвіду прояву критичного мислення через експериментування.

Оригінальним, дієвим засобом, що дозволяє ефективно розвивати критичне мислення дітей старшого дошкільного віку є ейдетика, яка спрямована на розвиток всіх психічних процесів та активізує всі можливі ресурси людської пам'яті заради використання набутих знань у житті та сприяє гармонійному розвитку обох півкуль головного мозку.

Вперше термін «ейдетика» використав німецький учений, професор Е. Йенш, коли в 20–40 рр. ХХ століття став досліджувати здатність людини відтворювати яскраві наочні образи предмета, коли ті вже не діють безпосередньо на органи чуття. Вагомий внесок у розвиток ейдетики здійснив російський вчений І. Матюгін, який розробив методики ейдетичного сприймання інформації, розвитку пам'яті й уваги та заснував «Школу ейдетики» [11, с. 154].

Л. Виготський у своїй роботі «Основні течії сучасної психології» так описав сутність цього явища: «це здатність бачити в буквальному значенні цього слова, на порожньому аркуші паперу, відсутню картинку або предмет».

Вивченням ейдетизму та розробкою авторських підходів до проблеми займалися О. Пашенко, В. Тирських, О. Серікова, О. Кушнір та інші. Щодо української школи ейдетики, то можна говорити, що наразі вона перебуває на етапі свого становлення. Зокрема її засновником на тенетах України є Є. Антощук [12, с. 3].

Ейдотехніка допомагає вирішити такі основні навчальні та виховні завдання: розширює творчі можливості дитини завдяки гармонійної роботи лівої (логіка) і правої (творчість, образне мислення) півкуль головного мозку; формує вміння дітей ефективно і самостійно вчитися; підвищує самооцінку дитини завдяки результативності у навчанні, створюючи психологічний комфорт; організовує увагу та допомагає сформуванню навички до усвідомленої уваги [13, с. 20].

У процесі навчання старших дошкільників критичного мислення ефективним є використання таких методів ейдетики, як «Трансформація», «Образні гачки», «Оживлення», «Перевтілення», «Входження», «Пригадування», «Синестезія». Ейдетичні прийоми полягають у тому, що інформацію запам'ятовують, спираючись на певні чуттєві образи: зорові, слухові, дотикові, нюхові, смакові. Найголовніше в ейдетичі – не встановлювати правила, а лише вчити дитину пояснювати зв'язок предметів та явищ. Це відбувається завдяки включення в роботу різноманітних видів асоціацій:

- вільні асоціації (пов'язані з предметними образами);
- тактильні асоціації (розширення знань про предмети, можливість отримати додаткові враження);
- предметні асоціації (встановлення зв'язків предметів або між собою, або за їхніми ознаками);
- асоціації за друдлами (породження потоків асоціативних образів, пов'язаних з будь-якою сферою навколишньої дійсності);
- графічні асоціації або мнемотехнічні таблиці;
- фонетичні асоціації (добір спеціальних асоціацій, що найбільш співзвучні з певних звуком);
- звукові асоціації (аудіозаписи різних звуків та шумів);
- смакові асоціації (уявлення смаків, їх ускладнення та розширення);
- нюхові асоціації.

Універсальність такого методу полягає в тому, що ейдетичні ігри можуть використовуватися як: частини заняття; самостійна форма організованого навчання дітей; елемент повсякденного життя. Ейдетика позбавлена догматизму і саме це дозволяє кожному педагогові використовувати цей засіб, доповнюючи й адаптуючи його відповідно до особливостей своїх вихованців.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна зробити висновок, що розвиток дошкільної освіти та її перехід на новий якісний рівень не може здійснюватися без використання інноваційних технологій у роботі з дітьми дошкільного віку. Враховуючи важливість розвитку критичного мислення для пізнання світу дитиною та для її інтелектуального розвитку, педагоги закладів дошкільної освіти повинні впроваджувати в освітній процес інноваційні технології, серед яких ейдетика, що охоплює широкий спектр методів, прийомів, засобів роботи з дошкільниками. Використання наведених прийомів ейдетики у щоденній роботі вихователів дошкільних закладів є ефективним способом розвитку та формування критичного мислення старших дошкільників. Подальші наукові дослідження необхідно спрямувати на розроблення методики використання ейдетики в умовах родинного виховання та розроблення методичних рекомендацій для батьків з розвитку критичного мислення дітей старшого дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>. (дата звернення: 3.07.2020).
2. Терно С. О. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках історії. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету* (Педагогічні науки). Бердянськ : БДПУ, 2008. №4. С. 5-13.
3. Федчиняк А. О. Розвиток критичного мислення учнів на уроках вивчення історії повсякденності в 8-9 класах. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету* (Педагогічні науки). Бердянськ : БДПУ, 2008. № 4. С. 32-39.
4. Архіпова Є. О., Ковалевська О. В. Критичне мислення як необхідна складова розумової діяльності людини в межах сучасного інформаційного суспільства. *Гуманітарний часопис*. 2012. № 2. С. 34-38.
5. Дьюї Д. Психологія и педагогика мышления. Москва : Лабиринт, 1999. 186 с.
6. Громова Н. М. Проблема критичного мислення у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. *Педагогічний процес : теорія і практика*. 2014. Вип. 3. С. 133-136.
7. Халперн Д. Психологія критического мышления. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 512 с.
8. Векслер С. І. Розвиток критичного мислення учнів у процесі навчання Київ : Рад. школа, 1971. 60 с.
9. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 70 с.
10. Тягло А. В., Воропай Т. С. Критичне мислення: проблема світової освіти ХХІ сторіччя. Харків : «Університет внутрених дел», 1999. 219 с.
11. Матюгин И. Ю. Как запоминать иностранные слова. Москва : Ейдос, 2009. 154 с.
12. Антощук Є. Швидка педагогічна допомога. *Початкова освіта*. 1999. № 46. С. 3.
13. Пашенко О. Ейдетика в навчанні. *Дошкільне виховання*. 2010. № 5. С. 20-22.

REFERENCES:

1. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na 2012–2021 roky. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> [in Ukrainian].
2. Terno, S. O. (2008). Rozvytok krytychnoho myslennia starshoklasnykiv na urokakh istorii [Development of critical thinking of high school students in history lessons]. *Zbirnyk naukovykh prats Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu (Pedahohichni nauky)*, 4, 5-13 [in Ukrainian].
3. Fedchyniak, A. O. (2008). Rozvytok krytychnoho myslennia uchniv na urokakh vyvchennia istorii povsiakdennosti v 8-9 klasakh. [Development of students' critical thinking in the lessons of studying the history of everyday life in grades 8-9]. *Zbirnyk naukovykh prats Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu (Pedahohichni nauky)*, 4, 32-30 [in Ukrainian].
4. Arkhipova, Ye. O. (2012). Krytychne myslennia yak neobkhdna skladova rozumovoi diialnosti liudyny v mezhakh suchasnoho informatsiinoho suspilstva. *Humanitarnyi chasopys*, 2, 34-38 [in Ukrainian].
5. Diuy, D. (1999). Psykholohiya y pedahohyka myshleniya [Psychology and pedagogy of thinking]. Moskva : Labirint, 186 [in Russian].
6. Hromova, N. M. (2014). Problema krytychnoho myslennia u pratsiakh vitchyznianskykh ta zarubizhnykh doslidnykiv. [The problem of critical thinking in the works of domestic and foreign researchers]. *Pedahohichni protsesy: teoriia i praktyka*, 3, 133-136 [in Ukrainian].
7. Khalpern, D. (2000). Psykholohiya krytycheskoho myshleniya. [Psychology of critical thinking]. Sankt-Peterburgh : Piter, 512 [in Russian].
8. Veksler S. I. (1971). Rozvytok krytychnoho myslennia uchniv u protsesi navchannia. [Development of students' critical thinking in the learning process]. Kyiv : Rad. Shkola, 60 [in Ukrainian].
9. Terno, S. O. (2012). Metodyka rozvytku krytychnoho myslennia shkoliariv u protsesi navchannia istorii. [Methods of developing critical thinking of students in the process of teaching history]. Zaporizhzhia : Zaporizkyi natsionalnyi universytet, 70 [in Ukrainian].
10. Tiahlo, A. V. (1999). Krytychne myslennia: problema svitovoi osvity XXI storichchia. [Critical thinking: the problem of world education in the XXI century]. Kharkiv : «Unyversytet vnutrennykh del», 219 [in Ukrainian].
11. Matiuhyn, Y. Yu. (2009). Kak zapominat inostrannyye slova. Moskva : Eydos, 154 [in Russian].
12. Antoshchuk, Ye. (1999). Shvydka pedahohichna dopomoha. [Ambulance pedagogical assistance]. *Pochatkova osvita*, 46, 3 [in Ukrainian].
13. Pashchenko, O. (2010). Eidetyka v navchanni. [Eidetics in teaching]. *Doshkilne vykhovannia*, 5, 20-22 [in Ukrainian].